

ЕТНОГРАФІЯ

УДК 392(161)(477.88) «19»

ЗВИЧАЇ ТА ОБРЯДИ, ПОВ'ЯЗАНІ З НАРОДЖЕННЯМ ДИТИНИ, В СЕЛАХ ПОНИЗЗЯ Р. УЖ (XIX - ПЕРША ПОЛОВИНА XX СТОЛІТЬ)

Коцан В. В. (Ужгород)

Статтю присвячено звичаям та обрядам, пов'язаним із народженням дитини, що побутували в селах пониззя р. Уж у XIX - першій половині XX століть. На основі польових етнографічних матеріалів і літературних джерел, фондової збірки Закарпатського музею народної архітектури і побуту проаналізовано основні обрядові магичні дії, пов'язані із народженням дитини та першими роками її життя. Автор детально описує заборони для вагітної жінки, пологи, першу купіль, обряд церковного хрещення, дитячий одяг, коліски.

Ключові слова: звичаї, обряди, народження дитини, перша купіль, хрещення, коліскові пісні, дозвілля молоді.

Постановка проблеми. Вивчення традиційно-побутової культури населення певних регіонів та її побутування в локальному різноманітті належить до пріоритетних напрямів сучасної етнологічної науки. Адже традиційна культура в її конкретному наповненні завжди регіонально локальна. Карпатський регіон щодо цього становить безумовний інтерес, оскільки традиційна культура місцевих українців вирізняється регіональною специфікою та варіативністю навіть у межах невеликих територій. Свою специфіку та варіативність мала і традиційна народна культура сіл пониззя річки Уж. В етнографічному плані вони належать до локально-територіальної групи ужгородсько-середнянських долин, які займають простір між річками Старою та Ужем [32, с. 23].

Сімейне життя українців традиційно супроводжувалося різноманітними обрядами та ритуалами, які в образно-символічній формі відзначали певні етапи життя людини та найважливіші стадії розвитку родини в її життєвому циклі: народження дитини, її повноліття, утворення сім'ї, сімейні ювілеї, смерть когось із членів сім'ї. У циклі сімейної обрядовості переплелися дії, символи, словесні формули та атрибути, виникнення яких належить до різних історичних періодів з притаманними кожному з них нормами і поглядами. Біля витоків свого формування сімейні обряди і ритуали тісно стикалися з магичними заходами, котрі мали забезпечити сім'ї та окремій людині щастя, багатство та плодючість, захистити їх від злих сил. Із розвитком раціональних знань магичні обряди поступово втрачали свій первісний зміст, все більше набуваючи розважального характеру. Так формувалася багатшаровий і багатофункціональний обрядовий комплекс. Таким загалом він залишається і тепер, хоча й зазнав значних трансформацій та спрощень.

У циклі сімейно-побутової та громадської

обрядовості Закарпаття одне з провідних місць займало народження дитини. Знаменуючи початок людського життя, воно своїми коренями сягає глибокої давнини і практично пов'язане з досвідом людини, життєвими вимогами й потребами. Народження дитини – нового члена сім'ї – супроводжувалося обрядами і звичаями, зумовленими турботою про сім'ю, про новонародженого.

Вагітну жінку («жону») в селах пониззя р. Уж називали «тяжка», «тяжиста» (Оноківці, Невицьке), «груба», «беременна» (Баранинці). Коли жінка дізнавалася про те, що вагітна, то вона й усі люди в селі вважали це «Божим даром».

В українців Закарпаття збереглися вірування про утаємничений зв'язок між ще ненародженою дитиною та вчинками вагітної жінки. Існували заборони, покликані захистити дитину від вроджених і розумових вад та певних рис характеру. Тому в родині для забезпечення здорового спадкоємця пильно стежили, щоб майбутня мати дотримувалася усіх звичаїв і правил поведінки. Традиційно всі допологові звичаї, вірування й заборони повинні були сприяти нормальному перебігу вагітності та забезпечити народження фізично здорової і розумово розвиненої дитини.

В народі вагітній заміжній жінці бажали добра, і щоб дитина народилася здоровою. Але якщо жінка не була заміжною і при цьому чекала дитину, її зневажали. Їй та її дитині не бажали добра. Нерідко батьки виганяли з хати таку жінку [6]. У с. Оноківці траплялися випадки, коли хлопець, від якого завагітніла незаміжня дівчина, повинен був заплатити їй гроші, купити корову або оженитися («побратися») [4].

У сім'ї до вагітної жінки ставилися добре. Всі рідні, близькі чекали на появу немовляти. Вагітну жінку дуже берегли, не давали їй робити важку роботу. Вона повинна була лише відпочивати, щоб немовля з'явилося («уйшло на світ Божий») міцним

і здоровим. У зв'язку з цим багато справ брали на себе чоловік і діти. Вагітній жінці заборонялося шити на свята та Святу неділю (Трійцю), щоб «не зашити» дитині очі. В с. Баранинці вагітну жінку ніхто не мав права образити, сміятися з неї, під час Божої служби в церкві старші жінки поступались їй місцем, ставилися до неї з повагою, адже вона була продовжувачкою роду [7].

В селах Баранинці та Дравці Ужгородського району вагітній не можна було («не слобудно») дивитися («позирати») на вогонь, оскільки з дитиною може щось статися, вона візьме на себе весь негатив. Якщо вагітна («груба») жінка все ж подивилася на вогонь, то їй не можна було торкатися («хапатися») руками свого тіла, оскільки в тих місцях, де торкнулася, буде волохатою. Вагітній заборонялося («не валовшно било») дивитися на мертвого. Якщо ж потрібно було йти на похорон, то вагітна пов'язувала собі на мизинець червону нитку, «оби дитина була лем красна, а не бліда як мрець». Вагітній не можна було красти, лише просити, оскільки вірили, що дитина буде злодієм. Про вагітність намагалися якнайдовше не розповідати. Не можна було зустрічатися з негарними («непарадними») людьми, «бо всьо могло сказатись на дитині» [8].

Вагітну жінку намагалися вберегти від нервування, переляку, сварки, заздрісних очей.

Ходячи вагітною, жінка нікому про це не говорила і приховувала час народження, оскільки вірила: якщо багато людей буде знати, то за кожного потрібно буде відмучитись під час пологів. У селах Перечинського та Ужгородського районів вагітні жінки вдягалися так, щоб якнайдовше приховати свій стан. Після народження жінки жартома співали про це:

*Нигда я тото не вірила,
Чтоби любост пошкодила,
А тепер ми самуй шкодить,
Бо ня сукня не обходить*

[22, с. 254; 26, с. 92].

Народження дитини («народини») – велика і важлива подія для родини. До її наближення «домашні» належно готувалися. У більшості досліджуваних сіл для породіллі виділяли окреме ліжко, яке могли огородити великим простирадлом («веретою»). Робили це для того, аби не докучати вагітній, не бачити її мук і страждань при пологах. Крім того, готували колицку, «пеленки» та інший повивальний матеріал, необхідний при пологах [13].

Пологи проходили вдома, за домашніх умов. Головну роль тут відігравала бабка-повивальниця («воланська баба»). У селах їх було по декілька. Вони приймали пологи в усіх жінок села й були шанованими серед односельчан. Коли йшли за повивальницею, то намагалися ні з ким не зустрічатися й не розмовляти, оскільки тоді, за народними віруваннями, у породіллі могли бути важкі пологи

чи виникнути якісь ускладнення після народження дитини. Сама ж бабка, коли йшла до породіллі, всю дорогу молилася й ні з ким не розмовляла.

Звичаї при пологах характеризувалися багатьма магічними діями, запобіжними заходами, покликаними забезпечити здоров'я і силу породіллі й дитини. Повивальна бабка просила всіх домашніх і сторонніх покинути приміщення. Залишалися тільки рідна або хресна мама («маточка») породіллі. Серед народних оберегів провідне місце належало предметам із заліза. За народними уявленнями вони могли відлякувати все зле й нечисте. У селах Ужгородського району, щоб нечиста сила не шкодила «грубій жоні», у ліжку клали серп або сокиру. Такі обереги потім клали й в колицку новонародженої дитини. Магічною силою наділявся часник, який теж клали в ліжко породіллі. Бабка-повивальниця розплітала коси породіллі, волосся мало бути розпущене [13; 19, с. 24].

Одним із головних обов'язків баби-повитухи було перев'язування пуповини дитини. Зав'язуючи пуповину, баба промовляла: «Пуп зав'язую, ум розв'язую». Важливим було, на якому предметі відсікти пуп новонародженій дитині, щоб її майбутні заняття відповідали певному розподілу робіт між статями. Дівчині відсікали на гребені, щоб пряла, а хлопчиків – на сокирі, щоб був господарем.

Під час пологів домашні, стоячи за дверима, молилися, просячи Божу Матір (захисницю материнства і родинності): «Богородице, Діво, сотвори диво! Дай оби родила щасливо!». Всі молилися й чекали, коли почується дитячий плач. Почувши його і дізнавшись про стать немовляти, всі полегшено зітхали: «Слава Богу!». В с. Ярочі, хто вперше побачив немовля, належало поплювати і примовити: «Тьфу, тьфу, тьфу, нівроку, оби не вректи (не зурочити)!» [14]. У с. Баранинці вірили, що «як дитина вродиться зрана, то буде май шустра, а як ночув, то – май лінива» [9].

У трагічних випадках, коли дитина народжувалася мертвою, її ховали на цвинтарі без «обпроводу». Мати потім протягом семи років кропила могилу своєї дитини свяченою водою. Коли ж пологи були дочасними і визначити стать дитини було неможливим, казали: «Будь ти хлопець, будь Іваном, кідь ти дівка – будь Марійков!». За повір'ям, назвати таку дитину ім'ям було необхідно, інакше потім вона блукала би світом, шукаючи своє ім'я.

В родині немовляти іншим дітям жартома пояснювали: «То бузьок Вам братика (сестричку) приніс» або «То нянько з мамков Вам братика (сестричку) в капусті знайшли». Малеча найвно вірила, а старші посміхалися про себе: «Ха-ха, черво росло, а дитину бузьок приніс!» [13].

Породіллі, після того як вона розродилася, не давали пити воду просто з відра, їй потрібно було обов'язково кип'ятити. Так робили, аби жінка швид-

ше «виздоровіла» і набралася життєвих сил. Щасливий батько пригощав присутніх чаркою винця чи горілки.

Вагомим ритуалом після народження дитини була перша купіль. Вона супроводжувалася певними діями і словесними формулами, в яких зберігся відгомін давніх вірувань у магічну силу води, слова і першого (ініціального) зіткнення дитини з різними життєво необхідними предметами. Перша купіль розглядалася не тільки як очищення, але й як охорона дитини від злих духів. Уперше дитину купали відразу після народження в дерев'яному кориті теплою водою. На низ клали шматок тканини. До першої купелі додавали меду чи цукру, щоб життя дитини було солодким, гроші – щоб дитина була багатою. У с. Яроч Ужгородського району до першої купелі дитини додавали різне зілля, щоб дитя було здорове, гусяче пір'я і трохи молока – щоб життя дитини було легким і білим, додавали щось червоного – щоб придало тілу дитини рум'янець, меду – щоб хлопці дівчат (і навпаки) любили, коли виростуть. Купали дитину два рази – вранці та ввечері. Після вечірньої купелі воду ніколи не виносили. Її залишали до ранку, «бо сон піде вон». У с. Ворочеве Перечинського району до дівочої купелі додавали барвінок з весільного вінка мами. Після купання вінок клали на голову дівчині, а потім він зберігався аж до весілля новонародженої дівчинки. Після купання дитину обсушували біля печі, оскільки вірили, що цим прилучать її до домашнього вогнища, хати, сім'ї. Коли хтось заходив до хати під час першої купелі, повинен був кинути якусь монету. Аби дитина була не ледача, купали її в прохолодній воді, одночасно загартовуючи. Воду від першої купелі слід було вилити вранці в якийсь кут, куди ніхто не заходив [8; 14; 26, с. 95].

В Україні повсюдно побутували звичаї вшанування матері та новонародженого. В селах Галоч, Ботфалва, Сторожниця, Минай Ужгородського району через два-три тижні після народження дитини приходили родичі й сусіди, але тільки жінки, чоловікам не можна було («не гія») приходити. Таке відвідування називалося «видвідки». Жінки приносили різні подарунки: калачі, мед, яйця, полотно для пелюшок («пеленок»). Щодо «видвідок», існували свої вірування й забобони. Гості мали триматися на відстані від немовляти, не хвалити його, не дозволялося заходити до хати жінкам у певному фізіологічному стані (під час «критичних днів»). Жінок-відвідувачок обов'язково пригощали горілкою та медом [6; 19, с. 28].

Однією з важливих подій у соціалізації маленької дитини був обряд церковного хрещення. Йому передував вибір хрещених батьків (нанашка й нанашки; батичка й маточки) – кумів. Хрестили дитину, зазвичай, у двотижневому віці. Хресні, зазвичай, були одні для всіх дітей. Бути хресними

батьками – не тільки честь, але й велика відповідальність «перед Богом і людьми». Адже хресні відповідали за виховання дитини нарівні з рідними батьками. Хресного та хресну вибирали із кола родичів або близьких друзів. Відмовитися від хрещеника або хрещениці вважалося за великий гріх. Якщо народилася дитина без батька («безбатченко», «копиля»), то у хресні батьки часто напрошувалися багаті господарі («газди»), оскільки існувало повір'я: «Тим, хто є батичком чи маточкою копиляти, буде добре вестися газдівство» [12].

За народною традицією ім'я дитині давали в залежності від релігійного свята, найближче до якого вона народилася. Якщо перед новим роком, то давали ім'я Василь. У селах Баранинці, Дравці обов'язковим іменем для першої дитини хлопчика було ім'я діда, а для дівчини – ім'я бабусі [10].

У селах Дравці, Баранинці близькі родичі та хресні батьки несли на хрестини хліб, яйця, курку та інші продукти. На хрестини обов'язково запрошували бабу, яка приймала пологи. Кум ішов на хрестини із хлібом, а кума – зі шматком полотна («крижмою»). На ньому тримали дитину під час хрещення в церкві.

Несучи дитину хрестити, не можна було роздивлятися по сторонам, щоб не передати дитині неухважність. Коли заходили до церкви, то, переступивши поріг, зупинялися – «одрікали дитину від злих духів». Відтак ішли до священника, який чекав на них. Хресна мама приносила на хрестини шматок білого полотна, який клали дитині під голову при хрещенні. Потім із цього полотна робили пелюшки («пеленки»). Під час хрещення «батичко» тримав дитину за голівку, а «маточка» – за ніжки. Хресні батьки дитини, повернувшись із церкви, ставали вже кумом і кумою для батьків дитини. Кажали: «Дитину похрестили, а самі ся покумили!». Заходячи до хати, на порозі промовляли: «Забрались ме жидовча, принеслись ме християнинча» [5].

Після хрещення в церкві в хаті новонародженої дитини справляли хрестини, на яких важливе значення мала родинна трапеза. На гостині («крестинах») найперше молилися, віддавали хвалу Богу й дитині, за котру прийшли гоститися. В першу чергу всім давали випити. За народно-звичасвою традицією в с. Яроч Ужгородського району першу чарку, після повернення із церкви, наливав хресний батько (кум) рідному батькові дитині (кумові): «Оби сь доказав, шо чисту паленку, а не якусь отрову на стул кладеш». Другу чарку подавав матері дитині (кумі) в ліжко. Вона випивала або виливала собі в пазуху – «оби молоко прибувало». Після цього хресний батько подавав чарку іншим: хресній мамі, бабі-повивальниці, не забував і про себе та інших родичів [14]. Після цього гостям давали їсти. На хрестинах співали різні пісні («співанок»):

*У нашого кума солодка гостина,
Солодка, солодка, ше солодиша уд меду,*

*А я свого кума до себе заведу.
Не було, не буде у кума гостина,
Покля ся не найшла маленька дитина.
Та, куме, кумочку, пийме палиночку,
Пийме ї до рана, бо нам дарована.
Пилася би палиночка з рана,
А коло вечора вінко із погара*

[29, с. 236].

На хрестинах дитині дарували гроші, які скидали в тарілку. При цьому співали:

*Бодай родинка добрі ся мала,
Же дитинку даровала,
А хто мене даровав,
Та би ся здогадавав.
Гості, наші гості,
Ци ви наші гості,
Не їли, не пили,
Шо ви в нашої хижі
Голос не впустили.*

Традиційно до народження дитині не шили й не готували одягу, оскільки це вважалося поганою прикметою. Одразу після народження дитину огортали в батьківську чи материнську сорочку. Пелюшки також готували лише зі старого, поношеного батьківського одягу. Серед перших речей немовляти найважливішою була дарована під час хрещення «крижма» – шматок домотканого полотна. Пізніше з крижми могли пошити сорочку, яку дитина обов'язково повинна була зносити.

Мінімальна кількість елементів одягу немовляти в перші дні після народження, невиділеність рук, ніг, голови у сповитому стані передають ідею нульової функціональності. Такий одяг символізував немовля як недієздатну, нерухливу особу. Хлопчиків і дівчат сповивали однаково [27, с. 146-147].

У с. Баранинці до пелюшок («парнюшок») замотували шматочок свяченої паски [9]. Сповивали дитину щонайменше до шести тижнів, однак цей період міг тривати й довше. Важливим етапом у житті дитини було опанування навички сидіти. З цього часу дитину починали розгортати. З піврічного віку їй починали шити сорочки як простого, так і складного крою. Зазвичай і дівчатам, і хлопцям шили довгу сорочку з домотканого полотна. В таких сорочках діти ходили босими. Лише зрідка серед долинян Закарпаття дитячі сорочки підперезували поясами [20, с. 487; 27, с. 147].

Годувати дитя починали, як правило, з правої груді, оскільки вірили, що буде «правак». До року «сокотили» волосся, «нич не стригли», а вперше стригли у рік, замотували у ряндочку і зберігали у ладі (скрині). Інколи, коли дитя впісувалося, то тим волоссям обкурювали постільку. Коли волосся було великим, то частину могли закопати під фруктове дерево, вірили при тому, що деревце вродить солодкі яблучка [21, с. 76].

Як і повсюдно на Закарпатті, так і в селах

пониззя р. Уж, багатством форм відзначалися меблі для снання дітей. Найдавнішими були підвісні колиски («гойдачки», «гомбачки»), які кріпилися до стелі над ліжком курних та напівкурних хат. У даному випадку народ керувався передусім принципом раціонального використання житлових просторів та принципом зручності при колисанні дитини. Коли дитина вночі плакала, то мати за допомогою шнурка, прив'язаного до колиски, могла приколисати її, не встаючи з ліжка. Підвісні колиски виготовляли напівкруглої або трапецієподібної форми з дощочок та планок, виплітали з ліщинового і вербового пруття або видовбували із суцільного шматка дерева. За колиску часто використовували домоткане простирадло, яке підвішували до стелі. Починаючи з 20-х рр. ХХ ст. у побут селян увійшли стоячі колиски. Найпростішою їх формою були полотняні колиски, прив'язані за допомогою шлейок («фрумбій») до двох пар схрещених та з'єднаних горизонтальною палицею «пантикових» ніг. Але в інтер'єрі хат такі колиски використовували рідко. Служили вони передусім у період літніх польових робіт, тому й називаються «польовими колисками» [17; 25, с. 115].

Побутували й стоячі колиски («більчуви») двох конструкцій – на дугоподібних рухомих ніжках і на нерухомих підставках. В останньому випадку підвішена колиска трималася на нерухомих ніжках. Ці колиски зазвичай ставили біля ліжка. Іноді більця розписували. Найчастіше на них наносилися зображення популярних у народі квітів і птахів.

Наприкінці 30-х рр. ХХ ст. у селах пониззя р. Уж поширилися дитячі колиски («гомбачки»), які виготовлялися з очищеного від кори вербового пруття («лози»). Основу плоского овального дна становили довга вузька дерев'яна планочка, розміщена посередині, а також 15 товстих вербових прутів, обплетених вузькою лозою. Стінки такої колиски формують вертикально розміщені лозини. Відстань між ними становить 3-4 см. Вони щільно обплетені вербовим пруттям. Місце з'єднання дна зі стінками та верхні краї стінок декоровані плетеним віночком, а посередині стінок наявні поперечні смуги із товстіших лозинок. До дна колиски кріпили дугоподібні дерев'яні ніжки [18].

Дитячі колиски накривали довгими рушниками («гайтками», «загортачками»). Такі рушники збереглися в українських селах Перечинщини та Ужгородщини. Гайтки здавна побутували у місцевого населення для перенесення немовлят. Мати, закидаючи гайтку через плече, одним кінцем обгортала дитину, а другим міцно закріплювала гайтку спереду, що дозволяло за необхідності звільнити руку. За формою гайтки нагадують рушники, тільки значно довші за них. У будні дитину загортали у звичайну пілку полотна, а на свята – в оздоблену перебірним тканням гайтку. За характером декору святкові гайтки тканим перебором споріднені з руш-

никами та скатертями. Під час роботи по господарству простіше було примотувати дітей до себе фартухом [13; 14; 24; 25, с. 116; 28, с. 104; 30, с. 115-116].

Щодо візочків, то вони на Закарпатті почали з'являтися на початку ХХ ст., а популярності набули в період 20-40-х рр. Основа та колеса перших закарпатських візочків були зроблені з дерева, а сама люлька – з лози. Взимку ж дітей часто возили закутаними на санчатах [24].

Важливе значення для фізичного й духовного зростання дитини мали колискові пісні, пестощі, забавлянки, ігри. Колискові дітям співали з перших днів від народження. Колискові пісні сприяли розвиткові музичних здібностей дитини. Цілу низку колискових пісень із різних районів Закарпаття, зокрема й з Ужгородщини, зібрано відомим українським літературознавцем Степаном Пойдою у збірнику «Колишу тя, не лишу тя...». Наведемо декілька прикладів.

Пісня, записана в с. Великі Лази:

*Колишу тя, колишу
Заспи, сину, заспи,
Великий вурости,
Великий, як я, Білий, як лілія.
Колишу тя, колишу тя,
Доки не вснеш, не лишу тя,
Прикладу тя дробним піском,
Сама пуйду темним ліском.
Колишу тя, колишу тя,
Доки не вснеш, не лишу тя,
Прикладу тя темним гайом
Сама пуйду із шугайом [31, с. 36].*

Пісня, записана в с. Руські Комарівці:

*Гайчу міні, гайчу,
Не є дома мамчу,
Мамця пушла в поле,
Лем ти спи, соколе.
Гайчу, дітя, гаю,
Пуйдеме до раю.
Будеш, дітя, спати.
Буду й я дрімати [31, с. 52].*

Пісня, записана в с. Середнє:

*Чучай-белай, малий хлопець,
Не будь такий, як ти отець,
Лем будь такий, як ти мати,
Не будуть ти люди лати [31, с. 57].*

Найчастіше діти збиралися на лавках біля хат під наглядом дорослих. Вони гралися саморобними іграшками. Дівчата робили собі ляльки («кукли») із почищеного качана («гички») кукурудзи. Хустку для «кукли» робили з ганчірки («рjанди»), малювали ляльці очі. Батьки вирізали дітям невеличкі сопілочки («піщанки»). На ярмарках купували дерев'яні деркачі, глиняні сопілки («пищалки»), плетені кошарики. «Пищалки» могли робити й самі з берези.

Суттєво змінювався статус та одяг дитини у 5-7-річному віці. У народній традиції був пошире-

ний звичай померлу до шести років дитину ставити на стіл, а після шести – на лаву, як дорослого. Цей вік був важливим етапом між дитинством і дорослим життям. Шестирічним давали розв'язати пуп, після чого вважалося, що дитині розв'яжуться руки до всякої роботи. У цей період зростала кількість складових дитячого вбрання, а на дитину покладалася перші виробничо-господарські функції. Статеві вікова диференціація серед дітей 5-річного віку була ще практично непомітною, але вже в 6-7 років вона актуалізувалася та увиразнювалася. У дівчинки 7-8 років було вже відносно постійне коло обов'язків, пов'язаних здебільшого з домашнім побутом [27, с. 149-150].

Хлопці й дівчата після закінчення 7-річної («неділяшної») школи в усіх сім'ях залишалися при свої батьках і допомагали по господарству. Батьки ж намагалися підшукати своїм дітям юнацького віку женихів чи молодичь. Молодь, не звертаючи увагу на батьківські переговори, розважалася по-своєму. Юнаки і дівчата знайомилися й часто самі собі знаходили пару. Можливостей для зустрічей і знайомств молодих дівчат і хлопців у селах було достатньо: на пасовиськах, на полонині, на полі в колибі, на вечорницях («упрядках») взимку, на танцях («фашанках»). Випас («попасування») худоби «легінями» і «відданицями» сприяв їх частим зустрічам, заведенню дружби. Під час пастухування дівчата вишивали сорочки, рушники та співали, а хлопці вирізали різні орнаменти на палицях, робили іграшки з дерева. У багатьох селах Закарпаття молодь випасала худобу відокремлено від гурту [26, с. 100-101].

Найчастіше своє дозвілля молодь проводила на вечорницях («прятках»). Дівчата на таких вечорницях здебільшого пряли чи вишивали. Якщо хлопець подобалась якась дівчина, то він слідкував за нею на вечорницях, намагався вибити від неї з рук веретено. Вибивши веретено з рук у дівчини, він швиденько його піднімав і просив дівчину поцілувати його за це [1; 11].

Вечорами після роботи молодь зустрічалася на лавицях перед дворами хат. Більш заможні хлопці купували дівчатам конфетки («штолвертки») [2].

Вже у 30-40-х рр. ХХ ст. молодь ходила на танці до корчми. Були випадки, коли з дівчатами на танці ходили їхні мами. Вони стояли всередині, збоку біля вікон. У с. Невицьке після танців молодь ішла до річки, де хлопці дарили дівчатам квіти [3].

Отже, звичаї та обряди, пов'язані з народженням дитини, містили в собі багато архаїчних, магічних елементів, покликаних забезпечити успішне народження дитини, благополуччя і щастя їй та породіллі. Це основні мотиви всього комплексу народних звичаїв та обрядів, їхніх практично-раціональних і магічно-ілюзорних, забобонних елементів.

Рис. 1. Жінка з дитиною, повитою в «гайтку». Околиці Ужгорода. 20-і рр. XX ст. (Фото з архіву автора).

Рис. 2. Дитина в плетеній колиці («більчуві»). Село Оноківці Ужгородського району. Середина XX ст. (Фото з архіву автора).

1. Записано Костевич М. та Бонгар М. у с. Ворочеве Перечинського району від Мучички Андрія Івановича, 1932 р. н.
2. Записано Костевич М. та Бонгар М. у с. Кам'яниця Ужгородського району від Рилиць Варвари Іванівни, 1929 р. н.
3. Записано Костевич М. та Бонгар М. у с. Невицьке Ужгородського району від Сірко Ольги Дем'янівни, 1938 р. н.
4. Записано Костевич М. та Бонгар М. у с. Оноківці Ужгородського району від Готри Ганни Андріївни, 1938 р. н.
5. Записано Костевич М. та Бонгар М. у с. Оноківці Ужгородського району від Матьовки Марії Михайлівни, 1936 р. н.
6. Записано Костьо А. Я. у с. Галоч Ужгородського району від Леца Ярослава Михайловича, 1907 р. н.
7. Записано Коцаном В. В. у с. Баранинці Ужгородського району від Андрейчик Анни Михайлівни, 1930 р. н.
8. Записано Коцаном В. В. у с. Баранинці Ужгородського району від Голича Івана Михайловича, 1935 р. н.
9. Записано Коцаном В. В. у с. Баранинці Ужгородського району від Маркович Єлизавети Федорівни, 1939 р. н.
10. Записано Коцаном В. В. у мікрорайоні Дравці м. Ужгорода від Файван Єлизавети Іванівни, 1935 р. н.
11. Записано Коцаном В. В. у с. Невицьке Ужгородського району від Карбованець Марії Йосипівни, 1934 р. н.
12. Записано Коцаном В. В. у с. Оріховиця Ужгородського району від Мігальницької Віри Павлівни, 1943 р. н.
13. Записано Коцаном В. В. у с. Ярок Ужгородського району від Булини Юлії Василівни, 1922 р. н.
14. Записано Коцаном В. В. у с. Ярок Ужгородського району від Добей Ганни Василівни, 1947 р. н.
15. Фонди Закарпатського музею народної архітектури та побуту (далі – ФЗМНАП) О: 329/176. Рушник («гайтка»), с. Ярок, Ужгородський р-н. Домоткане полотно, вишивка, гладь. 30-40-і рр. ХХ ст.
16. ФЗМНАП О: 2470/922. Рушник («гайтка»), с. Оріховиця, Ужгородський р-н. Домоткане полотно, вишивка, гладь. 30-40-і рр. ХХ ст.
17. ФЗМНАП О: 4602/2787. Польова колиска, с. Оріховиця, Ужгородський р-н. Дерево, домоткане полотно. 20-30-і рр. ХХ ст.
18. ФЗМНАП О: 15331/1480. Дитяча колиска («більчув»), м-н Дравці, м. Ужгород. Дерево, лоза. 30-і рр. ХХ ст.
19. Борисенко В. Сімейна обрядовість українців ХХ - початку ХХІ ст. / В. Борисенко. – К.: Видавництво ІМФЕ, 2016. – 256 с.
20. Босий О. Символічно-магічні функції пояса у звичаєво-обрядовій культурі українців / О. Босий // Народна культура України: традиції і сучасність. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 40-річчю Національного музею народної архітектури та побуту України. – К., 2010. – С. 486-487.
21. Гайова Є. Дитина в традиційних звичаях і віруваннях українців Закарпаття / Є. Гайова // Література. Фольклор. Проблеми поетики. – Вип. 34: присвячено дослідженню спадщини Л. Ф. Дунаєвської. – К.: Київський ун-т, 2010. – С. 70-81.
22. Гошовський В. Українські пісні Закарпаття / В. Гошовський. – Львів: НАН України, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаніка, 2003. – 440 с.
23. Грибанич І. Народний одяг лемків Турянської та Ужанської долин кінця ХІХ - 40-х років ХХ ст. / І. Грибанич // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. – Ужгород: ІВА, 2010. – Вип. ІХ-Х. – С. 356-361.
24. Жуйко В. Закарпатський слінг: загортачка, гайтка і навіть фартух / В. Жуйко // Про захід. – 2016. – 11 жовтня.
25. Коцан В. Планування інтер'єру народного житла українців Закарпаття ХІХ - першої половини ХХ ст. / В. Коцан // Русин. – 2015. – № 3. – С. 106-130.
26. Коцан В. Традиційний дитячий одяг Закарпаття у родинній обрядовості (ХІХ - перша половина ХХ ст.) / В. Коцан // Наукові записки Ужгородського університету. – Серія: Історично-релігійні студії. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2014. – Вип. 3. – С. 89-104.
27. Маєрчик М. Ритуал і тіло. Структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу / М. Маєрчик. – К.: Критика, 2011. – 325 с.
28. Никорак О. І. Сучасні художні тканини Українських Карпат / О. І. Никорак. – Київ: Наукова думка, 1988. – 224 с.
29. Панькевич І. Причинки до познання обряду крестин на Подкарпатській Русі / І. Панькевич // Подкарпатська Русь. – 1927. – Рочник ІV. – Число 10. – С. 235-237.
30. Пилип Р. І. Художня вишивка українців Закарпаття ХІХ - першої половини ХХ ст. (типологія за призначенням, художніми та локальними особливостями) / Р. І. Пилип. – Ужгород: ПП «Повч Р. М.», 2012. – 466 с.
31. Пойда С. «Колишу тя, не лишу тя...»: колискові пісні / С. Пойда. – Ужгород: ПП М. М. Басараб, 2008. –

80 с.

32. Тиводар М. П. Етнографічне районування українців Закарпаття (за матеріалами традиційної культури другої половини XIX - першої половини XX ст.) / М. П. Тиводар // Carpatica - Карпатика. – Вип. 6: Етнічні та історичні традиції населення Українських Карпат кінця XVIII - XX ст. – Ужгород, 1999. – С. 4-64.
33. Тиводар М. П. Етнографія Закарпаття: Історико-етнографічний нарис / М. П. Тиводар. – Ужгород: Гражда, 2011. – 416 с.

РЕЗЮМЕ

ОБЫЧАИ И ОБРЯДЫ, СВЯЗАННЫЕ С РОЖДЕНИЕМ РЕБЕНКА, В СЕЛАХ НИЗОВЬЯ Р. УЖ (XIX - ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА XX ВЕКОВ)

Коцан В. В. (Ужгород)

Статья посвящена обычаям и обрядам, связанным с рождением ребенка, которые бытовали в деревнях низовья р. Уж в XIX - первой половине XX вв. На основе полевых этнографических материалов и литературных источников, фондового собрания Закарпатского музея народной архитектуры и быта проанализированы основные обрядовые магические действия, связанные с рождением ребенка и первыми годами его жизни. Автор подробно описывает запреты для беременной женщины, роды, первую купель, обряд церковного крещения, детскую одежду, колыбели.

Ключевые слова: обычаи, обряды, рождение ребенка, первая купель, крещения, колыбельные песни, досуг молодежи.

SUMMARY

THE CUSTOMS AND THE RITES CONNECTED WITH CHILDBIRTH IN THE VILLAGES OF THE LOWER REACHES OF THE RIVER UZH (19th - THE FIRST HALF 20th CENTURIES)

V. Kotsan (Uzhhorod)

The article is devoted to the customs and rites connected with childbirth, which was common in the villages of the lower reaches of the river Uzh in the 19th - first half 20th centuries. On the basis of field ethnographic materials and literature, the stock collection of the Transcarpathian Museum of folk architecture and life are analyzed the main ritual magical practices associated with childbirth and the first years of his life. The author describes in detail the prohibitions for pregnant women, the delivery, the first font, the ritual of the Church baptism, baby clothes, crib.

Keywords: customs, ceremonies, birth of a child, the first font, baptism, lullabies, entertainment for the youth.